

Volumul VIII, Numărul 15 / 2006

ISSN 1454-9980

Convergență, divergență și coeziune la nivelul UE:

delimitări conceptuale și literature review

(pag. 1-11)

Adriana ZAIȚ

Volume VIII, Issue 2 (15) / 2006

**Cross-cultural
Management
Journal**

CONVERGENȚĂ, DIVERGENȚĂ ȘI COEZIUNE LA NIVELUL UE: DELIMITĂRI CONCEPTUALE ȘI LITERATURE REVIEW

Adriana ZAIȚ

Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" Iași

"Este clar că potențialul de convergență economică în Europa există, și este rolul liderilor politici imaginativi și a specialiștilor în politici economice creativi din economiile de tranziție de a găsi cheia spre succes" (Economic Survey of Europe, 2000).

1. Convergența economică – aspecte conceptuale

Există diferite accepțiuni ale conceptului de convergență. În primul rând se realizează o distincție între convergența *nominală* și convergența *reală*.

Convergența nominală vizează o îndeplinire graduală a criteriilor Tratatului de la Maastricht, în vederea participării la cea de-a treia etapă a Uniunii Europene Monetare; este vorba, practic, de o convergență a variabilelor nominale care reflectă un anumit grad de stabilitate macroeconomică și reprezintă un criteriu obligatoriu pentru UEM.

Convergența reală vizează, pe ansamblu, o apropiere a nivelurilor de dezvoltare economică și socială ale țărilor analizate (interior UE, UE și statele CEE nou-intrate în 2004, UE și țările CEE candidate, între țările CEE etc.) și nu reprezintă, propriu-zis, un criteriu obligatoriu în sine; similaritățile privesc variabile macroeconomice reale. Multe voci susțin că obiectivele de convergență nominală și cele de convergență reală sunt conflictuale și nu pot fi urmărite simultan (vezi dilema Balassa-Samuelson); de aici, mai departe, unii specialiști susțin ideea abordării prioritare a obiectivelor de

convergență reală, pentru ca mai apoi să fie considerate și criteriile de convergență nominală; alți specialiști consideră că sunt prioritare, totuși, criteriile nominale, pentru a se ajunge cât mai rapid la o adevărată uniune monetară, abia mai apoi fiind posibilă abordarea problemelor convergenței reale. Integrând oarecum cele două tipuri de convergență, se vorbește, pe un alt plan, și despre o convergență *durabilă* în timp – sustainable convergence. (Padoa Schioppa, 2002).

Convergența reală, la rândul-i, are mai multe accepțiuni. În *sens larg*, vorbim despre convergență atunci când există similarități ale tiparelor de performanță ale economiilor naționale pe termen lung, sau o anumită sincronicitate a ciclurilor economice ale acestora (business cycles). În *sens îngust*, convergența reală semnifică o reducere a decalajelor existente în dezvoltare și nivelul veniturilor diferitelor țări. Pentru această ultimă accepțiune există mai multe tipuri de convergență reală, și anume:

- *convergență beta* – pe termen lung, economiile mai sărace cresc mai repede decât economiile mai bogate, ajungându-se astfel la o anumită aliniere a variabilelor macroeconomice. Testarea unei astfel de convergențe necesită o analiză a evoluției nivelurilor veniturilor pe cap de locuitor pentru țările în cauză (ecuații de regresie a

creșterii veniturilor pe cap de locuitor față de un nivel inițial pentru un grup de țări analizat). O ecuație posibilă este:

$$(1/T) \cdot \log(Y_{it}/Y_{i0}) = \alpha + \beta \cdot \log Y_{i0} + \gamma \cdot X_{it} + E_{it},$$

unde Y_{it} este venitul real pe cap de locuitor pentru țara i , la momentul t , Y_{i0} este venitul inițial pe cap de locuitor, X_{it} reprezintă setul de variabile structurale exogene care influențează creșterea venitului pe cap de locuitor, T este intervalul de timp pentru care se înregistrează/măsoară o dinamică a convergenței, iar E reprezintă eroarea stohastică; α este termenul constant, β și γ coeficienți.

Există o convergență beta *absolută*, respectiv o convergență beta *condiționată* - tendința țărilor de a converge pe drumurile individuale de echilibru pe termen lung ca funcție de un număr de precondiții sau variabile de condiționare.

- *convergență sigma* – tendința dispersiei veniturilor pe cap de locuitor (măsurată de deviația standard) de a scădea în timp, pentru un anumit grup de țări. Pentru convergența sigma, convergența beta reprezintă o condiție necesară, dar nu și suficientă; un progres în cazul convergenței sigma este funcție nu doar de ratele diferențiale de creștere dintre țările mai dezvoltate (bogate) și cele mai puțin dezvoltate (mai sărace), ci și de mărimea decalajului inițial dintre veniturile țărilor în cauză. Testarea convergenței sigma se bazează fie pe abaterea standard ale seriilor transversale, fie pe coeficienții de variație (abaterea standard pe baza mediei eșantionului analizat).

- *convergență gama* – concept mai recent (Boyle și McCarthy, 1997 și 1999 –după Martin și Velazquez, 2001), care presupune utilizarea unui indice Kendall (Kendall index of rank concordance) în testarea pentru convergența beta, măsură considerată mai potrivită pentru a captura potențiala mobilitate a țărilor (sau regiunilor în cadrul unei țări) în privința distribuției nivelurilor veniturilor în timp.

Cele mai des invocate surse de convergență economică reală sunt considerate: progresul tehnic exogen, ca bun public (în modelele de creștere neoclasice standard), cheltuielile de

cercetare&dezvoltare și capitalul uman (în modelele noii creșteri economice), respectiv imitațiile tehnologice ieftine, comerțul și investițiile străine directe, ca și canale pentru spilloverul tehnologic (în modelele teoriei noii geografii).

Nici una dintre formele sau procedurile de calcul al convergenței reale nu este considerată superioară alteia, utilizarea uneia dintre ele fiind determinată pe de o parte de tipul datelor disponibile și pe de altă parte de scopul analizei.

Diversitatea de opinii este vizibilă și în cazul alegerii variabilelor în funcție de care se calculează gradul de convergență reală. Astfel, sunt utilizate ca *variabile*:

- nivelul venitului brut pe cap de locuitor
- rata șomajului (ca variabilă complementară)
- cheltuielile de protecție socială ca procent din venitul național brut
- stocul de capital uman
- stocul de capital tehnologic
- stocul de capital fizic
- infrastructura de transport și comunicații, ca parte a capitalului fizic
- indicatori ai calității instituționale
- combinații ale acestor variabile.

Mai mult, atunci când datele privitoare la venitul brut pe cap de locuitor nu sunt de încredere sau nu pot fi obținute, sunt utilizate demersuri alternative (Economic Survey of Europe, January 2000), cum ar fi:

- calculul parităților puterilor de cumpărare (PPP) pentru grupuri de țări
- utilizarea unor indicatori fizici ca bază pentru calculul unor nivele GDP comparabile la nivel internațional
- reevaluarea unor date naționale pentru eliminarea eventualelor distorsiuni (deflaționare, impunerea unor structuri de preț etc.)
- utilizarea unor demersuri hibride prin combinarea celor de mai sus.

Toată această diversitate de accepțiuni, variabile și demersuri duce la imposibilitatea efectuării unor comparații semnificative și de încredere între rezultatele diferitelor studii ale specialiștilor, astfel încât să se ajungă la concluzii generalizabile cu privire la convergența economică reală.

2. Teorii și modele ale convergenței și creșterii economice – confluențe

Diversele teorii ale convergenței economice sunt legate, firească, de teoriile de creștere economică.

Teoriile neo-clasice susțin ideea de convergență absolută, posibilă în special deoarece inegalitatea veniturilor stimulează investițiile și dezvoltarea (aceste inegalități devin practic motoare de creștere).

Potrivit *teoriilor neo-liberale*, inițial decalajele se adâncesc, apoi se îngustează, astfel încât de la o perioadă de divergență se ajunge la convergență (evoluție similară unei curbe Kuznets); mai mult, este posibilă înregistrarea unor salturi tehnologice ale țărilor mai sărace (așa numite leapfrog), care duc la ajungerea din urmă a țărilor mai bogate. În această categorie ar putea fi asimilate și unele teorii de tip new economy thought, care pun accent pe influențele factorilor de cerere asupra capitalului, având ca efect deplasarea acestuia spre țările mai sărace; din nou, convergența este posibilă și probabilă (așa s-ar explica adâncirea decalajelor din ultimele două secole și semnele de reducere a decalajelor din ultimii ani – Lucas, 2000, potrivit lui Rapley, 2001).

Teoriile neo-clasice îmbunătățite (augmented) sunt mai prudente în privința susținerii convergenței. Având drept motoare ale creșterii capitalul fizic și uman și progresul tehnologic exogen universal valabil, este posibilă obținerea convergenței, dar este vorba de o convergență extrem de lentă și mai ales condiționată, înregistrată în special în cadrul unor cluburi de țări cu structuri socio-economice similare; pentru a se ajunge la convergență, guvernele au un rol determinant, pentru formarea capitalului social, investiții în educație, rate înalte de economisire, stabilitate politică, minim de corupție. Principalii adepți ai acestor teorii și modele sunt Barro, Mankiw, Romer, Weil, Sala-i-Martin, Armstrong (Martin și Sunley, 2000).

Potrivit *teoriilor de creștere endogenă* – cele mai pesimiste ori cele mai realiste? – este posibil chiar să nu se ajungă vreodată la convergență! Există două mari grupe de teorii sau modele de creștere endogenă (Crafts, 1996, după Martin și Sunley, 2000) – ale capitalului endogen, respectiv ale inovației endogene. Pentru prima grupă se vorbește despre modele

de tip "*endogenous broad capital*", potrivit cărora investițiile de capital generează externalități, devenind motoare pentru o divergență cumulativă, posibil de modelat însă prin acțiuni ale guvernelor (cheltuieli guvernamentale și taxe), respectiv despre modele de tip "*intentional human capital*", care subliniază rolul investițiilor în educație și formare, din partea agenților individuali, care duc la dezvoltare prin efecte de tip "learning by doing" și "knowledge spillovers"; în acest caz, convergența este dependentă de rentabilitatea investițiilor, de politica publică și de tiparele de specializare industrială și comercială. Din cea de-a doua grupă fac parte modelele de tip *inovație endogenă schumpeteriană*, ce susțin existența inovației tehnologice prin acțiunile producătorilor oligopoliști și existența unor procese de difuzie, transfer și imitație tehnologică. Rezultatul îl constituie manifestarea probabilă a unor situații de divergență persistentă, fiind totuși posibile anumite cluburi de convergență și un oarecare efect de tip catching-up.

În fine, *modelele creșterii regionale* (adepți precum Perroux, Myrdal, Kaldor, la origine) susțin, la rândul lor, existența divergențelor pe termen lung, datorată unor procese de concentrare cumulativă a capitalului, dezvoltarea regională fiind mai degrabă de tip auto-reîntărire (self-reinforcing).

3. Dezbateri suplimentare pe marginea convergenței – interdisciplinaritate conceptuală

O analiză a studiilor, extrem de numeroase și diverse, publicate în domeniul generos și controversat al convergenței în contextul integrării europene reliefează persistența unor subiecte suplimentare de discuție, pe lângă cele definiționale sau de teorie economică. Astfel, sunt frecvent abordate subiecte, adesea interconectate, precum:

- *dilema Balassa – Samuelson* privind atingerea convergenței nominale și reale. Încă din anii '60, în două studii publicate independent, Balassa și Samuelson avertizează asupra dilemei în fața căreia se află țările mai puțin dezvoltate care încearcă să le ajungă din urmă pe cele dezvoltate: creșterea rapidă a

productivității are impacte negative asupra inflației, pe de o parte, iar pe de altă parte adoptarea rapidă a euro poate genera o rată a inflației superioară celei prevăzute prin criteriile de la Maastricht, ceea ce duce la un conflict între obiectivele de atingere a convergenței reale și cele ce vizează obținerea convergenței nominale. Studiile recente (Begg, 2001, după De Grauwe și Schnabl, 2003) sugerează că dilema se confirmă și pentru țările CEE candidate la aderare (de altfel, Irlanda a trecut printr-o astfel de experiență, la fel și Estonia, procesul prefigurându-se și în Polonia). Șocurile negative asociate unei politici monetare și fiscale foarte strânse, conform criteriilor de la Maastricht, pot fi extrem de puternice și, mai mult, cu efecte permanente (tip hysteresis), în special asupra regiunilor sărace, dincolo de cele produse de angajamentele asumate prin Pactul de Stabilitate și Creștere (Danson, 1999). Cu toate acestea, UE consideră că obiectivele de convergență reală și cele de convergență nominală pot fi și trebuie urmărite în paralel (Padoa-Schioppa, 2002). Soluțiile, cel puțin cele realiste, nu abundă. Cel mai simplu ar fi dacă s-ar putea renegocia unele din criteriile Tratatului de la Maastricht, în special cel care vizează rata de schimb (McKinnon 1984, Szapary, 2000, Buitter și Grafe 2002, după De Grauwe și Schnabl, 2003), argumentația fiind mai degrabă de domeniul bunului simț – criteriile inițiale au fost stabilite plecând de la realitatea unor țări cu stadii și structuri de dezvoltare economică similare, astfel încât ar fi nevoie de criterii ajustate pentru noile țări membre sau candidate CEE. Oricât de "elegantă" (potrivit catalogării specialiștilor) ar fi această soluție, ea rămâne destul de nerealistă în privința probabilității de acceptare în practică, din partea UE. O altă soluție propusă de unii specialiști (lucr. cit. anterior) ar fi aceea a unei scutiri sau derogări de la criteriul inflației pentru acele țări în care efectul Balassa – Samuelson acționează puternic. Nici una dintre aceste soluții – renegocierea sau derogarea – nu este agreată la nivelul Băncii Centrale Europene. Rămân aplicabile doar soluțiile cele mai "dure", și anume politici macroeconomice restrictive – politică financiară foarte strânsă, cu riscul unei recesiuni temporare semnificative, sau apreciere nominală graduală în coridorul ERM2, cu efecte mai puțin grave asupra outputului și, aparent, mai puține riscuri de eșec în materie de timp și dozaj al politicii. (De Grauwe și Schnabl, 2003).

- este Uniunea Europeană lărgită o arie optimă OCA – optimum currency area? Este o întrebare la care se răspunde greu, în ciuda caracterului dorit evident afirmativ al unui astfel de răspuns. Dezvoltată încă din anii '50, teoria OCA a trecut prin mai multe faze (Mongelli, 2002): pionierat, anii 1950-1960, analiză cost-beneficii, anii '70, reșezare, anii '80-'90 și empirică – ultimii 15-20 de ani. Dezbaterile au avansat, pe rând, din domeniul ratelor de schimb (fixe sau flotante), prin cel al caracteristicilor structurale ale unei economii, spre cel al integrării monetare și stabilirii graniței optime pentru valuta unică europeană. Între OCA și EMU nu se pune însă semnul egal, deoarece cele două concepte răspund unor întrebări diferite; OCA presupune stabilirea ariei geografice optime pentru valuta unică, în timp ce EMU presupune definirea competențelor economice și monetare optime ale domeniului geografic delimitat anterior, ca și stabilirea ritmului optim de integrare monetară (Mongelli, 2002). Pentru că riscurile unei includeri premature ale unei țări CEE în zona euro nu sunt deloc neglijabile (șocuri asimetrice, pierderea instrumentelor de politică monetară și rată de schimb, șomaj și declin al creșterii economice etc.), țările CEE își stabilesc scenarii – mai mult sau mai puțin optimiste, pesimiste sau realiste, punând în balanță riscurile și beneficiile. Multe din țările nou-intrate sunt optimiste (Lavrac și Zumer, 2003); România rămâne încă în faza de construire a scenariilor.

- coeziune și diversitate prin convergență – posibil? Dezbaterile asupra acestor aspecte au început odată cu primul Raport asupra Coeziunii Economice și Sociale al Comisiei Europene, din 1996. (Danson, 1999) Teoretic, cele două obiective se potențează reciproc; în practică apar adesea tensiuni, datorate diversității de structuri economice, apariției de *tipare core-periphery* (mari disparități regionale), fenomenelor de *polarizare spațială* (metropolă și restul teritoriului național) și marilor inegalități regionale din economiile de tranziție. Tiparele core-periphery (cu diferențe considerabile în materie de dezvoltare economică și nivel de trai, în special rate ale șomajului și de migrație netă) au fost înregistrate și de țările inițiale UE și par a fi extrem de rigide, cu disparități susținute în timp, structurile din prezent nefiind mult diferite de cele din anii '70 sau din anii '90, ceea ce

ridică semne de întrebare asupra procesului de coeziune și convergență reală la nivelul UE.

- *perioade consecutive sau simultane de divergență și convergență economică.* În strânsă legătură cu procesele de polarizare au loc dezbateri cu privire la sistemul de alternanță a perioadelor de divergență și convergență economică la nivelul UE. (Molle și Boeckhout, 1995, din Danson, 1999). O parte a specialiștilor sprijină ideea perioadelor consecutive de divergență și convergență (Barro și Sala-i-Martin, 1991), susținând că toate țările trec întâi printr-un proces de divergență, apoi printr-unul de convergență; argumentele vizează legătura dintre disparități și șocurile asimetrice naționale sau regionale pe termen scurt, care necesită perioade mai lungi pentru a fi absorbite (și a face posibilă convergența, mai apoi). Alți specialiști susțin însă ideea proceselor simultane de divergență și convergență economică (Boltho și Holtham, 1992, din Danson, 1999) astfel încât, în același timp, anumite țări sau regiuni trec printr-un proces de convergență iar altele printr-unul de divergență. Așa s-ar putea argumenta, printre altele, manifestarea unui proces de convergență la nivelul UE, chiar dacă pe termen lung și cu un ritm foarte lent, simultan cu menținerea unor disparități importante la nivel regional.

- *legăturile dintre globalizare, autonomizare, regionalizare, convergență reală.* Există voci care susțin că tensiunile dintre procesele de coeziune și cele de autonomizare și regionalizare determinate de fenomenul general de globalizare reprezintă și vor continua să reprezinte probleme majore ale integrării europene (Rumford, 2000). Obiectivele de creștere a coeziunii la nivel european ar putea fi astfel "sabotate" de chiar anumite procese interne ale UE, dar asupra cărora UE nu are un control absolut, deoarece ele sunt influențate de fenomenul general al globalizării.

- *strategii de dezvoltare CAD versus CAF.* Dilema vizează alegerea celei mai potrivite strategii guvernamentale privind dezvoltarea industrială astfel încât să se poată asigura cea mai rapidă și mai puțin costisitoare convergență economică reală pentru țările CEE. Alegerea se face între două mari grupuri de strategii, cele de tip CAD – comparative advantage defying) și cele de tip CAF – comparative advantage following. (Lin, 2003). Studiile specialiștilor

asupra efectelor adoptării uneia sau alteia din strategii de către țările mai puțin dezvoltate au dus la concluzia că multe dintre acestea, tentate de o convergență rapidă, recurg la strategii greșite. Dorințele de eliminare ori măcar reducere a decalajelor industriale/tehnologice împing adesea spre strategii de tip CAD, de dezvoltare industrială de tip capital – intensivă, costisitoare, pentru care nu există structura necesară unei viabilități a dezvoltării pe termen lung (firme non-viabile pe o piață liberă primesc sprijin guvernamental, rezultând alocări preferențiale de fonduri, distorsiuni ale prețurilor, apoi ratelor de schimb și ratelor dobânzii, în final ajungându-se la adâncirea divergențelor și nu la convergență dorită). Împrumutul tehnologic, la costuri mai reduse, se poate dovedi mai avantajos, în cazul opțiunii pentru o strategie de tip CAF, pe termen lung fiind posibilă obținerea unei convergențe reale; guvernele ar avea drept rol doar păstrarea unei piețe libere, competitive.

- *demersuri teoretice ale extinderii prin integrare:* instituționalism raționalist (individualism și materialism, logică de acțiune de tip consequentiality); instituționalism sociologic (constructivist) (social și ideational, logică de acțiune de tip appropriateness); nivel macro (polity) sau substantive (policy). (Schimmelfennig și Sedelmeier, 2002). Dezbaterile asupra convergenței ar putea fi complicate prin includerea în același castron a problemelor de teorie a integrării și extinderii europene, cu demersurile succint enumerate anterior. Țările candidate ar trebui să analizeze motivațiile reale ale integrării, pentru a vedea în ce categorie de demers se încadrează; de aici, combinat cu teoriile de creștere, s-ar putea alege o strategie mai potrivită realităților economice, dar mai ales culturale ale țărilor în cauză.

4. Sumar al unor studii recente și rezultate în domeniul convergenței

Ipoteza Balassa-Samuelson este una din cele mai des analizate, în evantaiul problemelor legate de convergență. În funcție de țările analizate, de demersurile și tehnicile utilizate, ipoteza este infirmată total sau parțial, ori confirmată parțial sau total.

Astfel, de exemplu, un studiu pe un grup de țări MENA (Orientul Mijlociu și Africa de Nord) relevă faptul că Ipoteza Balassa-Samuelsan este respinsă pentru 11 din cele 16 țări analizate atunci când se utilizează demersul seriilor de timp standard, dar este acceptată în totalitate atunci când se utilizează un demers bazat pe tehnici de cointegrare (new panel cointegration techniques) [Drine și Rault, 2003].

Pentru o parte a țărilor Central și Est Europene, o analiză similară, realizată în 2003, arată că pentru 7 din cele 8 țări din eșantion se confirmă faptul că este posibilă obținerea simultană a convergenței reale și nominale, aspect în favoarea Eurosistemului [Herrman și Jochem, 2003].

Un alt studiu recent al efectului Balassa - Samuleson, pe șase economii central-europene (Croatia, Cehia, Ungaria, Polonia, Slovacia și Slovenia), încearcă să explice diferențele de inflație între aceste țări și aria euro în termeni de diferențe în creșterile de productivitate între sectoarele comerciale și non-comerciale, utilizând date trimestriale pentru o perioadă de 10 ani. [Mihaljek și Klau, 2004]. Autorii ajung la concluzia că diferențele de productivitate nu pot explica decât între 0.2 și 2 procente din diferențele de inflație vis-a-vis de aria euro și, de asemenea, nu explică decât într-o proporție foarte mică inflația internă a țărilor analizate. Estimările autorilor sugerează faptul că este puțin probabil ca diferențele de creștere a productivității dintre țările în accesare la EU și aria euro-EU să capete o amploare suficientă încât să devină un factor determinant al capacității țărilor în cauză de a satisface și condițiile tratatului Maastricht (criteriul inflației).

Performanțele țărilor CEE în termeni de convergență economică au fost analizate și într-un studiu al lui Christian Amplatz [Amplatz, 2004]. Concluzia principală la care acesta a ajuns a fost aceea că a existat convergență economică pentru cele mai multe din țările candidate (raportate la ele însele), dar nu se poate vorbi de o convergență economică între aceste țări și cele din UE; rezultatele sprijină ideea separării pe valori a țărilor candidate și non-candidate. Studiul în cauză examinează trei tipuri de convergență (beta, sigma și de tip club), în termeni absoluți și condiționate de echilibrul stabil, pe termen lung, al fiecărei țări,

atât ținând cont de mărimea populației țărilor în cauză (population-weighted data) cât și fără a lua în considerare această mărime (non-weighted data).

Alți autori [Coricelli și Jazbec, 2004] examinează problema ratelor de schimb și a adoptării euro ca monedă națională, în strânsă legătură cu obținerea convergenței economice reale. Studiul lor arată că efectele de tip Balassa-Samuelsan sunt prezente și relevante, însă în ciuda acestui fapt, nu se justifică ideea menținerii pe termen foarte lung a unei flexibilități a ratelor de schimb. Rezultatele studiului sprijină ideea unei adoptări rapide a euro, deoarece analiza relevă faptul că argumentele în favoarea flexibilității ratelor de schimb și întârzierii adoptării euro ca monedă națională sunt mai degrabă slabe.

Logica economică și logica politică a integrării europene sunt analizate, din perspectiva convergenței în statele membre și non-membre, într-un studiu al unor specialiști 'neutri' (elvețieni) din 2004 [Bornschiefer, Herkenrath și Ziltener, 2004]. Logica economică ar explica prezența convergenței reale în țările mai puțin dezvoltate prin accesul acestora la piața UE, în timp ce logica politică ar explica aceste creșteri economice suplimentare prin anumite forme de redistribuire a veniturilor și transferuri financiare între țări. Rezultatele analizei sugerează faptul că observata convergență economică mai rapidă a țărilor mai puțin dezvoltate se datorează mai ales diferitelor transferuri în comunitate, sprijinind astfel ideea logicii politice a integrării, și sunt mai degrabă optimiste în privința șanselor unei recuperări a decalajelor de dezvoltare economică.

Mai pesimiste, alte studii sugerează faptul că ipoteza convergenței este adesea infirmată, chiar și atunci când politicile economice bune par a fi o condiție suficientă pentru o creștere economică puternică [Caplan, 2003]. Caplan utilizează un model politico-economic cu trei variabile, creștere, politică, respectiv idei, care pot lua valorile discrete 'bun', 'mediocru' și 'rău'. Modelul sugerează o probabilitate ridicată pentru o capcană de tipul 'creștere slabă, politici proaste și idei rele'.

Utilizând date de tip panel pentru 16 țări în curs de dezvoltare, alți doi specialiști [Choudri și Khan, 2005] ajung la concluzia că diferențele de productivitate dintre sectorul comercial și cel non-comercial sunt determinante pentru prețul

bunurilor non-comerciale și că prețul relativ are un efect semnificativ asupra ratei reale de schimb; aceste rezultate, în opinia autorilor, verifică ipoteza efectelor de tip Balassa-Samuelson pentru țările în curs de dezvoltare.

Scenariile potrivite pentru țările nou-intrate în UE ori în curs de aderare, din perspectiva convergenței nominale și reale, sunt analizate și de către De Grauwe și Gunther, într-un studiu recent – noiembrie 2005 [De Grauwe și Gunther, 2005]. Studiul lor explorează conflictul dintre convergența reală și cea nominală pentru țările CEE devenite membre EU, utilizând un model de tip Balassa-Samuelson și sugerează că noile state membre se vor confrunta cu un nivel important al inflației. Ca soluții de ‘împăcare’ a celor două tipuri de convergență, se pare că opțiunea pentru o apreciere nominală ar fi preferabilă, deoarece ar permite o îndeplinire a criteriului Maastricht fără pierderi semnificative în termeni de convergență reală; pentru țările cu deficite bugetare mari, însă, soluția ar putea-o constitui o ‘întărire’ a politicii fiscale – fiscal contraction.

Pentru a ‘verifica’ acuzațiile aduse politicii Băncii Centrale Europene, legate de serioasele constrângeri macroeconomice care afectează performanțele în termeni de convergență economică reală ale țărilor candidate și nou-membre, prin impunerea criteriului Maastricht, alte studii testează gradul de convergență pentru nivelul de trai, productivitate, investiții și rată a șomajului în diferite țări europene, identificând atât influențe pozitive, cât și nefavorabile. [Soukiazis și Castro, 2005].

Au fost dezvoltate și multe studii pe specificul unei singure, anumite țări. Trei aspecte particulare ale convergenței economice sunt analizate pe cazul Spaniei [Goerlich și Mas, 2004]; aspectele vizează întrebări de genul: dată fiind mărimea diferită a unităților geografice, este relevantă luarea acesteia în considerare în cazul analizei de convergență? Dacă de regulă luăm în considerare venitul mediu pe cap de locuitor pentru o anumită regiune, adică momentul de ordin I în distribuția veniturilor, nu ar trebui să luăm în calcul și momentele de ordin II, adică inegalitățile, pentru care să vedem dacă se produce sau nu o convergență? Un indice agregat al bunăstării trebuie să ia în calcul cel puțin momentele de ordin I și II ale distribuției veniturilor, și-atunci, este importantă ajustarea pentru inegalități în evoluția veniturilor medii pe

cap de locuitor? În opinia autorilor, răspunsurile pentru primele două întrebări par a fi pozitive, în timp ce pentru cea de a treia, mai degrabă negativ.

Gezici și Hewings au analizat problema convergenței regionale și a performanțelor economice ale zonelor periferice în Turcia. [Gezici și Hewings, 2004]. Rezultatele par a fi mai degrabă pesimiste, relevând faptul că, după analiza convergenței de tip sigma și beta, absolută și condițională, nu se obțin dovezi ale convergenței între provincii și rezultă că există un grad ridicat de dependență spațială; disparități importante se mențin între regiuni, iar regiunile mai slab dezvoltate, în ciuda unor fonduri suplimentare, nu cresc mai puternic decât regiunile centrale dezvoltate.

Procesul convergenței regionale a fost analizat și în Italia, accentul căzând pe măsurarea aportului tehnologiei la obținerea convergenței economice. [Costa și Iezzi, 2004]. Rezultatele arată că mecanismele de tip spillover tehnologic funcționează și au un aport important în procesul de convergență, iar intensitatea acestor efecte este afectată de structurile geografice și productive ale regiunilor.

Alte studii din domeniul convergenței economice analizează punctual impactul diferiților factori de influență asupra performanțelor de creștere, în țări CEE și comparativ între CEE și UE. Concluziile sunt că productivitatea și inovația reprezintă importante surse de convergență atât pentru țările CEE sau nou-membre UE, cât și pentru vechile țări UE [van Ark și Piatkowsky, 2004]. La concluzii similare ajunge și Jungmittag, în ceea ce privește importanța inovațiilor și a specializărilor tehnologice pentru creșterea economică. După calculul contribuției parțiale a factorilor uzuali de producție, respectiv a inovațiilor și specializării tehnologice în obținerea unor convergențe beta și sigma ale productivităților, Jungmittag ajunge la concluzia că, în afară de acumulările de capital, o forță de creștere în procesul de recuperare a decalajelor pentru țările candidate și nou-intrate o reprezintă cunoștințele tehnice transferabile, în timp ce pentru țările avansate din UE, contează mai mult specializarea tehnologică ricardiană. [Jungmittag, 2004].

Un interesant studiu comparativ asupra importanței efectelor de tip Balassa-Samuelson este realizat de Balasz Egert; în studiu au fost

prinse două țări în curs de aderare – România și Bulgaria, două țări candidate – Croația și Turcia și două țări din CIS – Rusia și Ucraina. [Egert, 2004]. Diferențe ușoare apar pentru unele din țări, date fiind încercările de grupare a sectoarelor în închise și deschise, dar în general rezultatele arată că efectele de tip Balassa-Samuelson joacă un rol puțin important în determinarea inflației și ratelor reale de schimb.

5. Cunoștințele și inovația ca motoare ale creșterii economice. Factori explicativi și procese ce se cer explicate, la nivel micro, meso și macro

Există un număr extrem de mare de studii asupra cunoștințelor (knowledge) și inovației ca factori de dezvoltare și creștere economică, implicit ca factori de bază ai proceselor de convergență economică. Aceste studii sunt fie competitive (mai rar), fie complementare (cel mai adesea), și diferă în special prin procesele asupra cărora se focalizează, respectiv prin factorii de influență, ce explică dezvoltarea, creșterea economică, la diferite nivele. O foarte interesantă sinteză a dezbaterilor recente în acest domeniu este realizată de Claudia Werker și Suma Athreye, într-un studiu publicat în *Journal of Evolutionary Economics*, în 2004. [Werker și Athreye, 2004]. Factorii explicativi, numiți „explananda”, pot fi de tip aglomerare, având ca efecte concentrări regionale de activități, și de tip dezaglomerare, ce duc la o deconcentrare, o împrăștiere a activităților ce au depășit un anumit prag optim al concentrării, devenind supraconcentrate, congestionate; ambele categorii de factori provoacă atât efecte statice, cât și dinamice. Procesele ce se cer a fi explicate sunt numite “explanans”. Nivelele analizate sunt trei, și anume micro, meso și macro; la nivel micro accentul cade pe comportamentul agenților inovativi, la nivel meso pe concentrarea geografică a activităților inovative și la nivel macro pe procesele regionale de creștere.

Factorii explicativi cel mai des întâlniți în studiile asupra creșterii regionale sunt de tip infrastructura, sau de tipul clasicilor factori de producție – pământ, capital, muncă.

Infrastructura are aici un sens mult mai larg, principalele ei componente în cadrul unei regiuni fiind în număr de trei: rețeaua de

instituții formale și informale; transferul de cunoștințe, inclusiv difuzia cunoștințelor tacite, legăturile informaționale și comunicaționale; facilitățile educaționale și de cercetare-dezvoltare. Unii factori de infrastructură – rețeaua fizică de transport, de exemplu – sunt considerați statici, ceilalți, în special educația, cercetarea-dezvoltarea și transferul de cunoștințe sunt factori dinamici. Complicații suplimentare apar deoarece în funcție de obiectivele cercetărilor, unii din acești factori devin, în egală măsură, probleme ce se cer explicate – explananda – și influențe sau factori explicativi – explanans [Werker și Athreye, 2004].

Factorii clasici de producție au fost priviți, cel mai adesea, ca fiind statici, diferențele de creștere regională fiind puse doar pe seama înzestrării cu astfel de factori. În studiile recente, însă, interesul se deplasează spre aspectele dinamice ale acestor factori de influență, în special pentru capitalul uman (partea “calificată” a factorului muncă, ce încorporează cunoștințe). Capitalul uman devine important și din perspectiva transferului și difuziei cunoștințelor, realizate prin intermediul său, în cadrul regiunii și între regiuni. Factorii de producție acumulabili, de tip capital fizic și uman, duc de regulă la efecte dinamice de aglomerare și permit amorsarea unor procese de tip auto-întărire (self-reinforcing) ce pot explica o bună parte din dezvoltarea și creșterea unei regiuni. Cunoștințele, pe de altă parte, sunt atât acumulabile, deci potențatoare de efecte aglomeratoare, cât și generatoare de externalități pozitive și ale unor mecanisme de tip spill-over (knowledge spill-over).

Demersurile explicative recente ale dezvoltării și creșterii regionale se concentrează asupra diferitelor nivele – micro, meso și macro. La nivel micro, majoritatea demersurilor se concentrează pe mecanismele care explică apariția și funcționarea activităților inovative în cadrul firmelor și analizează manierele de creare și transfer al cunoștințelor în interiorul unei firme, între o firmă și alta, respectiv între firme și regiune. Comportamentul acestor firme face obiectul studiilor de economie evoluționistă. Alte aspecte vizate la nivel micro sunt caracteristicile regiunii din care fac parte agenții economici inovativi, o regiune putând influența pozitiv sau negativ activitățile inovative. La nivel meso, principalul aspect analizat vizează concentrarea geografică a activităților inovative.

Există două “grupuri” de explicații ale apariției unei astfel de concentrări : unul se bazează pe o combinație a acțiunii infrastructurii, în special cea de cercetare dezvoltare și cea educațională, și a comportamentului agenților inovativi, ca factori explicativi, iar celălalt pe o analiză a factorilor de producție de tip capital de cunoștințe și efecte de tip spill-over. Primul grup de demersuri este adesea numit, în ansamblu, *demers al rețelei regionale* (regional network approach) sau *sistem al inovării regionale* (regional innovation systems), și include, printre altele, și teorii de genul clusterelor industriale sau teorii ale sistemelor inovaționale naționale. Cel de-al doilea grup de demersuri încearcă să ofere explicații ale concentrării activităților inovative bazate pe factorul de producție “cunoștințe” și efectele de tip spill-over ale capitalului de cunoștințe, incluzând teorii de genul *externalităților de localizare* pentru firme din aceeași ramură de activitate – intra-ramură (numite externalități MAR – Marshall, Arrow, Romer), bazate pe *specializare*, sau de genul *externalităților de urbanizare*, bazate pe *diversificare*, pentru firme din ramuri diferite – inter-ramură (numite și externalități Jacobs) [Werker și Athreye, 2004]. Teoriile din primul grup duc la rezultate ce ar putea fi catalogate drept categorice, pentru că sugerează că infrastructura cunoștințelor și comportamentul agenților inovativi explică succesul sau eșecul unei regiuni ; teoriile din cel de-al doilea grup duc la rezultate mai rezervate, ajungând la concluzia că mecanismele de tip spill-over ar putea contribui la succesul unei regiuni, dar nu întotdeauna se și întâmplă așa, în realitate.

Și la nivel macro Werker și Athreye identifică două mari direcții ale cercetărilor, una sub eticheta “new economics geography”, cealaltă sub apelativul “demersurilor evoluționiste”. Teoriile din primul grup își au originile în teoriile noilor schimburi comerciale

sau ale noii creșteri, fiind de altfel, la rândul lor, împărțite pe două curente, unul al noului comerț – new trade theory – și celălalt al noii creșteri – new growth theory. Modelele etichetate new trade theory explică dezvoltarea și creșterea economică prin acțiunea schimburilor comerciale dintre regiuni, iar modelele numite ale noii creșteri investighează procesele de creștere punând accent pe evoluțiile veniturilor regionale, convergente sau divergente ; și unele, și celelalte au strâns legături cu mecanismele de creare și diseminare a cunoștințelor și inovațiilor, de formare a capitalului uman și de acumulare a capitalului endogen, și utilizează atât mecanisme de tip aglomerare, cât și de tip dezaglomerare.

Demersurile evoluționiste sunt mai preocupate să explice felul în care se ajunge la dezvoltări inegale, fie că e vorba de convergență, fie de divergență la nivel regional, și tratează subiecte de genul decalajelor tehnologice (technological gap theory) considerabile dintre regiunile bogate și cele sărace și a barierelor ce împiedică reducerea acestor decalaje.

Indiferent de tipul de teorie sau demers, creșterea economică și procesele de convergență economică nu pot fi analizate, explicate și obținute fără luarea în considerare, pe lângă factorii clasici, a celor de tip cunoștințe, management și transfer al cunoștințelor, inovații și comportament inovativ al agenților economici diverși dintr-o regiune, infrastructură educațională (universități) și de cercetare-dezvoltare, factori culturali ce pot contribui la creșterea probabilităților și posibilităților de creare și diseminare a cunoștințelor și inovațiilor, reguli instituționale și tipare ale obiceiurilor regionale, mecanisme de tip spill-over, fiind posibile atât aglomerări cât și procese de dezaglomerare, cu influențe atât statice, cât și dinamice.

Bibliografie

1. Amplatz, Christian – The Economic Convergence Performance of Central and Eastern European Countries, *Economics of Planning*, 2003, vol.36, issue 4.
2. (van) Ark, Bart, Piatkowski, Marcin – Productivity, innovation and ICT in Old and New Europe, *International Economics and Economic Policy*, Dec. 2004, vol. 1, issue 2/3.
3. Andres, Javier, Bosca, Jose, Domenech, Rafael – "Convergence in the OECD: Transitional Dynamics or Narrowing Steady-State Differences?", *Economic Inquiry*, Vol.42, No.1, January 2004.

4. Arestis, Philip, Palignis, Eleni – "Financial Fragility, Peripherality, and Divergence in the European Community", *Journal of Economic Issues*, vol.XXVII, no.2, June 1993.
5. Barro, Robert J., Sala-I-Martin, Xavier – "Convergence across States and Regions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1991, vol.1.
6. Bornschier, Volker, Herkenrath, Mark, Ziltener, Patrick – Political and Economic Logic of Western European Integration: A study of *convergence* comparing member and non-member states, 1980-1998, *European Societies*, march 2004, vol.6, issue 1.
7. Bunyaratavej, Kraiwinee, Hahn, Eugene – "An integrative Approach to Measuring Economic Convergence: The Case of the European Union", Working Paper, November 2003.
8. Caplan, Bryan – The idea trap: the political economy of growth divergence, *European Journal of Political Economy*, June 2003, vol.19, issue 2.
9. Choudri, Ehsan, Khan, Mohsin – Real Exchange Rates in Developing Countries: Are Balassa-Samuelson Effects Present?, *IMF Staff Papers*, 2005, vol.52, issue 3.
10. Coricelli, Fabrizio, Jazbec, Bostjan – Exchange Rate Arrangements in the Accession to the EMU, *Comparative Economic Studies*, 2004, vol.46.
11. Costa, Michele, Iezzi, Stefano – Technology spillover and regional convergence proces: a statistical analysis of the Italian case, *Statistical Methods and Applications*, 2004, vol.13. issue 3.
12. Daianu, Daniel: "Institutional and Policy Variety: Does it Matter for Economic Development?", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.3, No.2, May 2003.
13. Dall'erba, Sandy, Le Gallo, Julie – Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds over 1989-1999: A Spatial Econometric Analysis, *The Real Economics Applications Laboratory (REAL)*, 03-T-14, Illinois, USA, April 2003.
14. Danson, M.W. – "Debates and Reviews", *Regional Studies*, 1999, vol.33, iss.3.
15. De Grauwe, Paul, Schanbl, Gunther – "Nominal versus Real Convergence with Respect to EMU. How to Cope with the Balassa-Samuelson Dilemma", Working Paper, Preliminary Version August 19, 2003.
16. De Grauwe, Paul, Schanbl, Gunther – Nominal versus Real Convergence – EMU Entry Scenarios for the New Member States, *Kyklos*, Nov.2005, vol.58, issue4.
17. Dowrick, Steve, Quiggin, John – True measures of GDP and convergence, *The American Economic Review*, March 1997, vol.87, issue 1.
18. Drine, Imed, Rault, Christophe – A Re-examination of the Balassa-Samuleson Hypothesis using Recent Panel Data Unit-Root and Cointegration Tests – Evidence from MENA Countries, *African Development Bank 2003*, Blackwell Publishing Ltd.
19. Egert, Balazs – Balassa-Samuelson Meets South Eastern Europe, the CIS and Turkey: A Close Encounter of the Third Kind?, *The European Journal of Comparative Economics*, 2004, vol.2, n.2.
20. Getimis, Panayotis – "Improving European Union Regional Policy by Learning from the Past in View of Enlargement", *European Planning Studies*, vol.11, no.1, 2003.
21. Gezici, Ferhan, Hewings, Geoffrey J.D. – Regional Convergence and the Economic Performance of Periphereal Areas in Turkey, *Review of Urban and Regional Development Studies*, July 2004, vol.16, issue 2.
22. Giannias, D., Liargovas, P., Manolas, G. – Quality of Life Indices for Analysing Convergence in the European Union, *Regional Studies*, Feb. 1999, vol.33, issue 1.
23. Goerlich, Francisco, Mas, Matilde – Three (marginal?) questions regrading convergence, *Journal of Economic Studies*, 2004, vol.31, issue 1.
24. Grabbe, Heather, Hughes, Kirsty – "Reform of the Structural Funds: Central and Eastern European Perspectives", *European Planning Studies*, 1998, vol.6, Issue 6.
25. Herrman, Sabine, Jochem, Axel – Real and Nominal Convergence in Central and Eastern European Accession Countries, *Intereconomics*, Nov/Dec 2003, vol.38, issue 6.
26. Jungmittag, Andre – Innovations, technological specialisation and economic growth in the EU, *International Economics and Economic Policy*, Dec. 2004, vol.1, issue 2/3.
27. Keefer, Philip, Knack, Stephen – "Why don't Poor Countries Catch Up? A Cross-National Test of an Institutional Explanation", *Economic Inquiry*, Vol.35, July 1997.
28. Kowalski, Przemek – "Nominal and Real Convergence in Alternative Exchange Rate Regimes in Transition Countries: Implications for the EMU Accession", CASE – Center for Social and Economic Research, Warsaw, December 2003.
29. Kumar, Subodh, Russell, Robert – Technological change, technological catch-up, and capital deepening: relative contributions to growth and convergence, *The American Economic Review*, June 2002, vol.92, issue 3.

30. Lavigne, Marie – "The Economics of the Transition Process. What Have We Learned?", *Problems of Post-Communism*, vol.47, no.4, July/August 2000.
31. Lavrac, Vladimir, Zumer, Tina – "Exchange Rate Regimes of CEE Countries on the way to the EMU: Nominal Convergence, Real Convergence and Optimum Currency Area Criteria", Ezoneplus Working Paper no.15, June 2003.
32. Lin, Justin Yifu – "Development Strategy, Viability and Economic Convergence", *Economic Development and Cultural Change*, Jan 2003, 51,2.
33. Lombard, Marc – "Restrictive Macroeconomic Policies and Unemployment in the European Union", *Review of Political Economy*, Vol.12, No.3, 2000.
34. Martin, Carmela, Velazquez, Francisco – "An Assessment of Real Convergence of Less Developed EU Members: Lessons for the CEEC Candidates", European Economic Group, Working Paper No. 5/2001.
35. Martin, Ron, Sunley, Peter – "Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development", chapter in *New Endogenous Growth Theory*.
36. Meeusen, Wim – "Economic Convergence, the 'Stylised Facts of Growth' and echnological Progress. An introduction from the perspective of the theory of growth", CESIT Discussion Paper No. 2003/03.
37. Mihaljek, Dubravko, Klau, Marc – The Balassa-Samuelson Effect in Central Europe: A Disaggregated Analysis, *Comparative Economic Studies*, 2004, vol.46.
38. Mongelli, Francesco Paolo – " 'New' Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?", European Central Bank Preliminary Draft, January 2002.
39. Padoa-Schioppa, Tommaso – "Accession Countries on the Way to the Euro: A Central Banker's View", Conference on "Economic Policy Directions in the OECD Countries and Emerging Markets: Analysing the Experiences", Warsaw, 21 March 2002.
40. Percoco, Marco, Dall'erba, Sandy, Hewings, J.D. – "Structural Convergence of the National Economies of Europe", Working Paper, REAL 04-T-1, January 2004.
41. Petrakos, George – "Patterns of Regional Inequality in Transition Economies", *European Planning Studies*, Vol.9, No.3, 2001.
42. Rapley, John – "Convergence: myths and realities", *Progress in Development Studies*, 1, 4 (2001).
43. Rumford, Chris – "European Cohesion? Globalization, Autonomization, and the Dynamics of EU Integration", *Innovation*, vol.13, no.2, 2000.
44. Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich – "Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research", *Journal of European Public Policy*, 9:4 August 2002.
45. Soukakis, Elias, Castro, Vitor – How the Maastricht criteria and the Stability and Growth Pact affected *real convergence* in the European Union. A panel data analysis, *Journal of Policy Modeling*, April 2005, vol.27, issue 3.
46. Wallace, Helen – "Enlarging the European Union: reflections on the challenge of analysis", *Journal of European Public Policy*, 9:4, August 2002.
47. Werker, Claudia, Athreye, Suma – Marshall's disciples: knowledge and innovation driving regional economic development and growth, *Journal of Evolutionary Economics*, Springer-Verlag 2004, issue 14.
48. Westbrook, Jilleen R. – "Monetary Integration, Inflation Convergence and Output Shocks in the European Monetary System", *Economic Inquiry*, Jan1998, 36,1.
49. *** - "Catching Up and Falling Behind: Economic Convergence in Europe", *Economic Survey of Europe*, 2000, Issue 1.
50. *** - "Elargissement de l'Union Européenne: un nouveau marché", DREE Dossiers, Ministère de l'Economie, des Finances et de l'Industrie, France, Avril 2004.
51. *** - <http://www.ccir.ro>